

1. А.Бабкін, інженер-конструктор в/о «ЧРПЗ».
 2. С.Бутко, інструктор Чернігівського райкому КПУ.
 3. В.Ванжа, робітник в/о «Хімволокно».
 4. С.Васильєва, вчитель, м. Чернігів.
 5. О.Дяченко, вчитель історії, с.Локнисте Менського району.
 6. С.Жигінаса, голова координаційної ради Чернігівської регіональної організації НРУ.
 7. Л.Костюченко, доцент кафедри ЧФ КПІ.
 8. О.Котенко, лікар, секретар координаційної ради Чернігівської регіональної організації НРУ за Перебудову.
 9. В.Лисий, лікар, м. Чернігів.
 10. В.Логін, інженер ПКБ ОПУ, м. Чернігів.
 11. Л.Лук'яненко, голова Української Гельсинської Спілки.
 12. А.Майба, інженер «ЧЗАЗ».
 13. В.Москаленко, журналіст, співголова обласного товариства «Меморіал».
 14. В.Павленко, робітник обласної друкарні.
 15. І.Панченко, заступник голови облуправління НТТ комунального господарства.
 16. В.Перепеча, працівник в/о «ЧРПЗ».
 17. В.Розстальний, викладач кафедри історії ЧДПІ, співголова обласного товариства «Меморіал».
 18. В.Сарана, викладач Чернігівського юридичного технікуму, заступник голови обласного Товариства української мови ім.Т.Шевченка.
 19. П.Семененко, робітник, м. Щорс.
 20. В.Фальба, робітник в/о «ЧРПЗ».
 21. І.Чех, інженер-конструктор в/о «ЧРПЗ», м. Чернігів.
- Від Чернігівської крайової організації НРУ до Ради представників обрано: С.Жигінаса, О.Котенка, до Ради колегії - Л.Костюченко, Л.Лук'яненка, В.Розстального.

Анатолій Боровик

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ЗА ЧАСІВ ВИБОРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1920 рр.)

Названа проблема знайшла певне відображення у вітчизняній історіографії. Пресі, як джерелу вивчення історії національно-демократичної революції в Україні, приділив увагу П.Губа¹, а вивченню історії преси Української держави за Гетьманату - Г.Рудий². Інтерес автора до цього дослідження зосереджений саме на розгляді проблем існування української преси періоду визвольних змагань 1917-1920 рр.

За часів української революції значно розширилась мережа газетних видань. Деякі з них існували досить тривалий час, деякі - по кілька тижнів чи днів. Газети видавали як державні органи та партії, так і громадські організації, окремі приватні особи. Підрахувати точну кількість цих видань дуже складно. За дослідженнями П.Губи, в Україні з березня 1917 р. по квітень 1920 р. видавалось понад 800 назв газет³. Ця преса виходила і поширювалася в Наддніпрянській Україні. Причому кількість місцевих газет, тобто тих, що видавались у містах і повітах, значно перевищувала кількість загальнодержавних та губерньських.

Саме в період революції (1917-1920 рр.) все більше з'являлось друкованих видань українською мовою. За даними одного з очевидців революційних подій С. Постернака, з 1816 р. по 1916 р., тобто за століття, українською мовою або двома - українською і російською мовами - видавалось 64 газети, у 1917 р. - 63, у 1918 р. - 83⁴.

Прикладом такого переходу на подвійну мову видання може слугувати «Черниговская земская газета». Історія цього видання починається з виходу 15 березня 1913 р. першого номера «Черниговской земской недели», яка до березня 1917 р. друкувалась російською мовою. З початком революції 1917 р. у газеті з'являються перші публікації українською мовою. 24 березня було надруковано статтю «Українські збори в Чернігові», де йшлося про зібрання українських громадян м.Чернігова 18 березня, яке прийняло рішення про необхідність відновлення «Просвіти» та українізацію освітніх закладів на Чернігівщині.

У наступних номерах друкувалось усе більше матеріалів українською мовою. У них повідомлялось про відновлення діяльності місцевих просвіт, збори українців у різних населених пунктах, проблеми українізації шкіл тощо.

Специфіка земської преси полягала в тому, що поширення її відбувалося двома шляхами. Перший - це за передплатою для всіх бажаючих отримувати газету, та другий - безкоштовно, коли видання надсилались земським установам та посадовим особам земств. У період революції газета друкувала різні за видами і походженням матеріали, що й привертало увагу читачів. Від 1913 р. - тобто часу появи газети - і до 1917 р. значно зросла кількість читачів. Так, у 1913 р. передплатників газети було 400, а безплатних отримувачів - 805, у 1914 р. - передплатників - 680, безплатних - 988, у 1915 р. - передплатників - 928, безплатних - 1076, у 1916 р. - передплатників - 1303, безплатних - 1132. На 1 жовтня 1917 р. - передплатників - 1690, безплатних - 14915.

З 1918 р. редколегія газети планувала перетворити тижневик у щоденну газету «Чернігівщина». Але такі зміни були можливими за фінансової підтримки губернської земської управи й збільшення кількості передплатників до 10 тис⁶. Разом з тим редколегія попереджала безплатних отримувачів газети про те, що в зв'язку із значним підвищенням оплати за друкарські послуги та папір губернська земська управа не має можливості у 1918 р. надсилати газети безплатно⁷.

Проте задумане реалізувати не вдалося. На 4 січня 1918 р. на передплату газети було отримано всього 800 крб. від 40 громадян. Редакція вважала, що перехід на створення щоденної газети затримається до квітня 1918 р.

У травні 1918 р. питання про видання щоденної газети було розглянуте губернськими земськими зборами. Комісія з народної освіти, яка готувала це питання до розгляду, запропонувала, щоб засновниками газети стали губернське земство та губернський комісаріат як орган державного управління, що представляє уряд гетьмана П.Скоропадського.

Губернське земство на видання газети виділило 50 тис. крб. за умови, якщо і комісаріат виділить таку ж суму. На зборах губернського земства постало питання і про мову видання. І.Шраг, який представляв вищезгадану комісію, повідомив, що комісія вирішила видавати газету українською. Але після обміну думками на засіданні земських зборів було прийняте рішення про видання газети двома мовами - українською та російською⁸.

Окремі читачі своєрідно пояснювали проблеми, які склалися з передплатою газети. Так, дописувач Т.Ф.Сухенко вважав, що зменшення кількості передплатників до 1300 (на червень 1918 р.) можна пояснити

переходом газети на українську мову. У своєму листі до редакції він пояснював, що саме російська мова доступніша читачам Чернігівщини, а українська для «корінних українців Чернігівщини» чужа й незрозуміла. Ще нібито мова, якою друкується газета, відрізняється від народної мови - мови Шевченка, вона запозичена з Галичини. Автор вважав, що для «російських українців» українська мова, як іноземна, не зрозуміла. Тому, як наслідок, перехід «Черниговской земской газеты» на видання українською мовою привів до втрати передплатників. Він пропонував провести анкетування читачів газети про мову видання⁹.

Невдовзі на сторінках газети з'являється відповідь на вищезгаданий лист іншого дописувача - В.Анського. У своїй статті він доводить безпідставність тверджень Сухенка. Автор вказує, що зростання кількості передплатників з 1913 р. по 1917 р. можна пояснити зацікавленістю громадян ходом військових дій Першої світової війни. Як вважав В.Анський, «війна примусила взятися за газети і тих, хто ніколи раніше не тримав їх в руках». Особливо значний був попит на друковане слово цілком безпартійних земських газет. Падіння попиту на газети відбулося на початку 1918 р. у зв'язку з «війною з більшовиками». Саме в цей час поштова доставка преси була припинена. Наприклад, на Чернігівщині газети не доставлялись по кілька місяців. Тому не було потреби у передплаті.

Твердження дописувача Сухенка про те, що перехід видання на українську мову спричинило зменшення кількості читачів - безпідставні. Саме у той час, коли збільшувалася кількість публікацій українською мовою, збільшувався і тираж газети, а її зміст був зрозумілий читачам. В.Анський вважав, що українська мова не зрозуміла лише для тих, у кого є безмежна туга по «великій, єдиній і неподільній». Таке духовне рабство, в яке потрапили «сухенки», на думку автора, «усмокталось у кров кількох поколінь». Автор робить висновок, що цим «російським українцям» не допоможуть ніякі анкети, ні переконливі докази, адже у них туга по «великій і неподільній»¹⁰.

Деяка інша проблема виникла з виданням «Газети Гадяцького земства». 21 серпня 1917 р. редакція повідомила своїх читачів, що «надалі увесь зміст газети буде друкуватись тільки українською мовою». На перших порах створення газети, тобто з березня 1917 р., вона видавалась двома мовами. Офіційні повідомлення друкувалися російською. З липня за запрошенням земської управи редактором газети стала О.Пчілка, і газета залишалась двомовною. Проте до редакції почало надходити все більше листів «газетних критиків» та читачів про доцільність друкування матеріалів російською мовою і навіть погроз у відмові передплати газети. Крім того, як повідомляла редакція, двомовна підготовка матеріалів «завдавала великих прикростей» у її редагуванні. Ось тому з переходом на видання українською мовою редакція прохала читачів надсилати дописи українською мовою¹¹.

На початковому етапі революції в різних куточках України з'являлись українські періодичні друковані видання. Здебільшого їх замовниками були земські управи, селянські спілки, товариства «Просвіти» та інші українські громадські організації і навіть приватні особи. Головним завданням цих газет було об'єднання місцевого населення навколо української ідеї та поширення використання української мови на території України. На перших сторінках у багатьох українських виданнях давались навіть поради, як читати окремі літери у словах. Так, у газетах «Рідне слово» (Харків), «Українське слово» (Одеса), «Степ» (Павлоград) та інших пояснювали, що «и» читається подібно до «ы»

«великорусского», «є» - подібно до «йє», «е» - подібно до «э», «ї» - подібно до «йї». Читачам розтлумачували, що так писали в Україні з давніх-давен, і лише «московська школа старого режиму ввела нам свій правопис».¹²

Редакції українських газет намагалися допомогти читачам зрозуміти нову термінологію, що з'являлась на їхніх сторінках. Так, у періодичному виданні товариства «Просвіти» у Павлограді газеті «Степ» кореспондент М.Левицький писав, що селянинові складно зрозуміти окремі слова і терміни в українських газетах. Це не дивно, адже навчали їх у школах не рідної мови, а чужої. Автор статті пояснював смисл окремих «крутих» слів, які вживалися у газеті: кредит, кооперація, реформи та інших¹³.

Редакційні колеги українських друкованих видань намагались встановити міцні зв'язки з читачами. У зверненнях до них вони розповідали про зміст листів, що надходили до редакції, про питання, які цікавлять читачів. Як орієнтир для дописувачів вказували на ті проблеми, про котрі варто розповідати. У цьому переліку були питання, що розглядались на сільських сходах: про роботу сільських товариств, школи, про сільську інтелігенцію, про агітаторів та багато інших проблем¹⁴.

Дуже короткою була біографія деяких українських газет. Історія виникнення друкованого видання у Полтаві «Вільний голос» була пов'язана з утворенням «Товариства для видання українського часопису». Воно з'явилося як об'єднання пайовиків у кількості близько 100 чоловік. Проте встановлену суму паю 100 крб. заплатили не всі в повному обсязі. Всього було зібрано до 6 тис. крб. 10 квітня 1918 р. вийшов перший номер газети. Але з подорожчанням паперу та друкарських послуг «Товариству» стало дуже складно вирішувати проблему друку. З'явилися борги, а разом з цим і проблеми існування газети.

Кілька разів редакція видання скликала збори пайовиків, 8-9 чоловік, які на них з'являлись, не могли знайти засоби для порятунку газети. 9 липня 1918 р. вийшов її останній номер. Але організатори «Товариства» мали надію продовжити цю справу. За два місяці було зібрано 7 тис. крб., але планували зібрати до 50 тис., щоб коштів вистачило на видання газети протягом року.

У той же час у Полтаві без проблем видавалось три російських газети, які «щоденно люто виступали проти українізації». Як писав у газеті «Відродження» полтавчанин Юхим Марченко, «ми все терпимо, все відмовчуємося і хіба деколи, з ласки... полтавських газетярів, з'являється якась спростування на якісь занадто нахабні наклепи»¹⁵.

На сторінках українських видань йшло жваве обговорення проблем використання української мови в суспільстві. Так, на сторінках полтавського видання «Вільний голос» кореспондент газети розповідав про зміст чотирьох листів, що надійшли до редакції. Перший дописувач розповідав, що він добре розуміє мову Т.Шевченка (мались на увазі твори, написані великим поетом за межами України російською мовою). Мова газети, на його думку, це «галицкое наречіє», а не мова України. Вживати таку мову можуть лише «изменники, сепаратисты, предатели, а не верные сыны единой и неделимой России».

Другий дописувач вважав, що мова, якою друкується газета, - буржуазна, а не українська. Коли редакція не захоче підкорятись диктатурі пролетаріату, то її змусять це зробити.

Ще один лист надіслав читач, який розумів потребу використання рідної мови і вважав, що процес її запровадження має бути безповоротним.

Четвертого листа надіслала людина, що сумнівалась у потребі використання української мови, адже, на думку автора, важко визнати, що Україна є «окрема

держава». У такому випадку відпадає потреба вжитку української мови.

Отже, кореспондент газети на прикладах цих листів показав основні позиції громадян, що існували на Полтавщині, а разом з тим в усій Україні по відношенню до української мови. Перша - це проросійська орієнтація тих, хто заперечував існування української мови, друга - більшовицька. Представники її вважали, що треба змусити усіх користуватися лише російською мовою. Третя - це позиція істинних українців, які бажали, щоб у державі панувала рідна мова. І четверта - це ті, хто посипає голову попелом і визнає свою національну неповноцінність. Кореспондент газети називає їх малоросами¹⁶.

На сторінках газети «Вільний голос» було опубліковано ряд статей, у яких критикували тогочасних представників губернської влади щодо використання мов в Українській державі. У статті «Іронія з українства» кореспондент газети зазначав, що в українській газеті, в Українській державі, звертаючись до українського народу, український державний урядовець, слуга народу, пише іноземною мовою. Хто ж це міг бути? І відповідає: це голова округи - губернський староста д. Іваненко. Як вважав кореспондент, таким чином керівник губернії показав недобрий приклад для інших¹⁷.

У статті «Язык Голубовича» у формі фейлетона знову було згадано про вищевказаний випадок. Проте у сатиричній формі кореспондент згадав і про бесіду з керівником місцевого військового об'єднання, якому було поставлено запитання щодо державної мови в Україні. Військовий відповів, що це лише українська, і ні в якому разі не «язык Голубовича». Не знаючи про існування такої нової мови, кореспондент згадав, що від деяких «малоросів» можна почути, як в Україні «насилно» проводиться українізація, а цих поважних людей «на старости лет» заставляють вивчати ненависну їм українську мову. Тому кореспондент звертався до читачів із проханням відповісти на запитання, як розпізнати новий «язык Голубовича» та яку мову потрібно вивчати і використовувати в Українській державі¹⁸.

Подібну ситуацію з використанням мов у державних установах описує золотоніська газета «Вільне слово». У кореспонденції згадується ситуація, коли представник гетьманського державного контролю Д.Афанасьєв розіслав по підпорядкованих йому департаментах контролю в губерніях і повітах розпорядження, в якому говорилось, що у випадку звернення до державного контролю з листами, доповідями, проектами записи потрібно робити російською мовою. Це «избавит меня от излишней траты времени». У зв'язку з цим кореспондент газети коментує, що такі державні службовці не розуміють не лише народної мови, а й багато чого у нашому житті. І ставить питання перед читачами: чи може народ розуміти таких добродіїв?¹⁹

Саме в Українській державі гетьмана П.Скоропадського загострювалось мовне питання. Частина новопризначених керівників державних служб не володіла українською мовою, тому й з'явилися подібні розпорядження. Крім того, відомо, що й сам гетьман не дуже добре знав українську мову. Проте офіційні промови, звернення і привітання він зачитував лише українською, вважаючи її державною.

У липні 1918 р. у пресі було опубліковано офіційне повідомлення української телеграфної агенції про обіжник, надісланий державним секретарем до всіх міністерств щодо дотримання державної мови. В ньому говорилось, що з листів, які надходять до державної канцелярії, можна зробити висновок, що не в усіх міністерствах дотримуються державної мови. З огляду на це висловлювалось прохання використовувати українську мову як державну²⁰.

Про проблеми української преси можна знайти публікації на сторінках газети «Відродження». Дописувач А.Войнаровський переконував читачів, що створення української преси іде не тим шляхом. Особливо прикро, на його думку, було те, що у загальнодержавному масштабі з'явилося дуже мало українських газет. Автор статті підкреслював, що із 96 абонентів української телеграфної агенції всього шість представляли українські видання, коло читачів яких становило усього кілька десятків тисяч.

А.Войнаровський також наголошував, що для нових українських друкованих видань не вистачало досвідчених і грамотних працівників. Такі газетярі йшли працювати до фінансово міцних видань, де заробітна плата більша. Він критично відгукувався про «газети-метелики», які, на його думку, «довго не проживуть», адже їм бракує «ідейного ґрунту і принципової чистоти». Такі газети один день б'ють поклони перед Антантою, а на другий - перед німцями.

Як висновок, автор статті вважав, що в Україні має бути хоча б кілька загальнодержавних видань, адже утримувати їх значну кількість «нам не покарману». Особливо потрібна селянська щотижнева газета, «жива і бійка та гарно ілюстрована», тобто доступна для читачів²¹.

Проте за Гетьманату склалося дуже тяжке становище з виданням як загальнодержавних, так і місцевих видань. Саме в цей час в усіх друкованих виданнях було введено цензуру. З початку травня 1918 р. у газетах можна було побачити замість статей порожнє місце з вказівкою «Заборонено цензурою»²². Іноді в газетах були відсутні по кілька статей, а іноді й цілі сторінки не надруковані.

Були і радикальніші дії влади щодо газет. Так, 12 травня 1918 р. рано-вранці, коли видрукувану газету «Народна воля» передали до поштової експедиції, приїхали озброєні вояки на чолі з полковником і «оповістили, що газета арештовується» та вилучили всі примірники газети²³. За наказом командування німецьких військ, 15 травня було закрито газету «Звенигородська думка»²⁴. 16 травня за відмову заплатити штраф, який був накладений губернським комісаром, арештували редактора газети «Одеські новини»²⁵. Подібних випадків із закриттям газет та арештами редакторів і видань за Гетьманату траплялося дуже багато.

У середині грудня 1918 р. після переможного антигетьманського повстання була відновлена УНР, на чолі якої стояла Директорія. У надзвичайно складних внутрішньополітичних умовах, перебуваючи майже весь час правління в стані війни, Директорія УНР підтримувала ідею використання української мови як державної. За законом від 1 січня 1919 р., статус державної мови було затверджено. У цей час збільшується кількість українських видань різних ідейно-політичних напрямків. Значна їх частина підтримувала політику Директорії. Наприклад, газети «Вільна Україна» (Рівне), «Громадянин» (Житомир), «Український козак» (Кам'янець-Подільський), «Українська думка» (Козятин) та інші закликали народ боротись за свободу рідного краю.

Але доба Директорії УНР - це безперервна збройна боротьба проти кількох зовнішніх противників. Уже 1 лютого 1919 р. Директорія залишила Київ. Починається період мігрування її по території України. Часті зміни перебування урядових установ не сприяли їх злагодженій роботі.

За Директорії УНР існувала також цензура друкованих видань. Вихід їх у світ дозволявся лише після перевірки відповідними органами управління преси й інформації. Разом з тим при Міністерстві преси і пропаганди діяла Цензура

колегія, в обов'язки якої входило виявлення настроїв преси й ставлення до уряду, лояльного чи опозиційного²⁶. Мова видання не викликала цензурних перепон, проте існування цензури значною мірою впливало не лише на можливість існування чи закриття газет, але й на об'єктивний зміст інформації.

Таким чином, за часів виборювання державності 1917-1920 рр. значною мірою розширилася мережа української преси, до якої входили як центральні, так і місцеві видання. Як нині, так і в той час українською мовою видавалася менша частина газет. Українським виданням доводилося долати на своєму шляху багато різних проблем. Це безгрошів'я, що призводило до закриття газет, відсутність державної підтримки, нестача досвідчених редакційних кадрів. За Гетьманату та Директорії УНР - існування цензури. Проте українська преса намагалася доносити до читачів правдиву інформацію.

Одним з головних питань, що обговорювались на сторінках цих видань, стала проблема використання української мови у різних сферах життя суспільства. Уже у той час існував поділ на прихильників і противників української мови. Аргументи, котрі використовувалися суперниками, були майже такими ж, як і нині. Не секрет, що до сьогодні, а особливо у період передвиборчих кампаній, проблема використання мов в Україні особливо загострюється. Для окремих політичних сил це один з аргументів для завоювання підтримки серед частини населення.

А чи прийде той час, коли українську мову будуть поважати в Україні всі її громадяни? На думку автора, це станеться лише тоді, коли українці краще пізнають самих себе і навчаться самоповаги.

Джерела та література:

1. Губа П.І. Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917-1920 рр.). // Український історичний журнал. - 1999. - № 4. - С. 29 - 40.
2. Рудий Г.Я. Преса української держави. 1918. - К., 1996.
3. Губа П.І. Названа праця. - С. 30
4. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 рр. Друкар. К., 1920. - С. 111.
5. Рост подписчиков на «Черниговскую земскую неделю» и «Черниговскую земскую газету». - 1917. - 10 октября.
6. От редакции. // Черниговская земская газета. - 1917. - 1 декабря.
7. От редакции газеты «Черниговская земская газета». // Черниговская земская газета. - 1917. - 8 декабря.
8. Черниговское губернское земское собрание // Черниговская земская газета. - 1918. - 25 мая.
9. Сухенко Т.Ф. Письмо в редакцию. // Черниговская земская газета. - 1918. - 13 июля.
10. Анський В. З приводу листа д. Сухенка. // Черниговская земская газета. - 1918. - 2 серпня.
11. Повідомлення від редакції. // Газета Гадячского земства. - 1917. - 21 серпня.
12. Рідне слово. - 1917. - 1 квітня.
13. Левицький М. Круті слова. // Степ. - 1917. - 31 травня.
14. Редаційна комісія. До читачів. // Степ. - 1917. - 15 червня.
15. Марченко Ю. Справи видання українських газет у Полтаві. // Відродження. - 1918. - 24 вересня.
16. Льо д'їк. З історії української мови після революції 1917 р. // Вільний голос. - 1918. - 12 травня.
17. Д.О. Іронія з українства. // Вільний голос. - 1918. - 26 травня.
18. С.Щ. «Язык Голубовича». // Вільний голос. - 1918. - 30 травня.
19. В.Ж. Державна мова. // Вільне слово. - 1918. - 26 червня.
20. Наказ додержуватись української мови. // Вільне слово. - 1918. - 26 липня.
21. Войнаровський А. Не тим шляхом. // Вільне слово. - 1918. - 26 червня.
22. Заборонено цензурою. // Вільне слово. - 1918. - 3 травня.

23. Арешт «Народної волі» // Вільне слово. - 1918. - 14 травня.
24. Закриття газети. // Вільне слово. - 1918. - 16 травня.
25. Вісті з Одеси. // Вільне слово. - 1918. - 18 травня.
26. Губа П.І. Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917-1920 рр.). // Український історичний журнал. - 1999. - № 4. - С. 38.

